

Emanuel Swedenborg, *Om darrningar*, Inledning och kommentarer av David Dunér, Lund: Ellerströms förlag, 2007. (182 s.)

I denna bok publicerar idéhistorikern och Swedenborgforskaren David Dunér två tidiga Swedenborgskrifter. Båda uppsatserna beskriver den unge Swedenborgs teori om darrningar eller tremulationer. Den första och kortare uppsatsen, »Bewis at vårt lefwande wesende består merendels i små Darrningar thet är Tremulationer», trycktes ursprungligen i den vetenskapliga tidskriften *Dædalus Hyperboreus* 1718. Den andra texten, »Anatomic af vår aldräfnaste natur, wijsande, att vårt rörliga och lefwande wäsende består uthi Contremiscentier», har inte tidigare publicerats kommenterad eller på originalets svenska (den finns däremot i engelsk översättning). Den senare texten, anatomimanuskriptet, utgörs av en serie brev Swedenborg sände till Eric Benzelius d.y. vårvintern 1720, för att läsas upp och diskuteras vid Bokwettsgillet sammankomster i Uppsala. Texten har tidigare daterats till 1719, vilket, som Dunér visar, avser en föregående version som sändes till läkarsällskapet i Stockholm, Collegium medicum, men som försvann i detta sammanhang. Swedenborg skrev därefter en ny version, vilken är den text som i brevform sändes till Benzelius och som Dunér nu ger ut.

Detta är Swedenborgs två första skrifter som behandlar människokroppen. I dessa texter, som alltså daterar sig före Swedenborgs religiösa kris, är perspektivet på kroppen och sinnena fysikaliskt-anatomiskt och mekaniskt. Med exempel från uppsatsen ur *Dædalus Hyperboreus* uppmärksammar Dunér emellertid också en kontinuitet med Swedenborgs senare andelära och föreställningar om tankeöverföring. I tremulationsuppsatsen gör Swedenborg iakttagelsen att man kan ana vad någon annan gör och tänker, men förklaringen till detta fenomen är som Dunér påpekar ännu av naturvetenskapligt och mekaniskt slag: Det löper vägor, darrningar, tremulationer, från hjärna till hjärna. Dessa darrningsrörelser gäller för Swedenborg allt organiskt liv, det vill säga människokroppen med organ, ben, vätskor och hinnor, men också sinnesintryck, drömmar och tankar. Swedenborgs utgångspunkt är erfarenheten av den fysikaliska världen. Metaller och instrument har klanger och stenar kastade i vatten gör ringar på vattenytan. Motsvarande ljud- och rörelsefenomen beskriver Swedenborg i förhållande till människans inre.

Dunérs inledning (58 sidor) ger en grundlig presentation av innehållet i de båda uppsatserna.

Åtminstone för den som inte är hemmastadd i anatomisk latinsk terminologi är en förutsättning för läsningen, särskilt av den längre anatomiuppsatsen, det omfattande avsnittet med ordförklaringar där även en del inlånade och äldre svenska ord har tagits med. Personregistret ger kortfattade bibliografiska data och levnadsår, vilket är en fördel eftersom dessa uppgifter i vissa fall saknas i brödtexten. Jesper Swedberg nämns till exempel i förbigående, men utan att läsaren får veta att det var Swedenborgs far (s. 29). Jag saknar däremot inte ett mer renodlat biografiskt perspektiv. Dörren som gläntas till de lärda sällskapens diskussioner, det samtida svenska vetenskapliga livet och Swedenborgs tankar i yngre år ger en spännande ingång till läsningen av de utgivna texterna.

Dunér har valt att presentera Swedenborgs uppsatser med bibehållen stavning, markerade lakuner och återgivande av strykningar och suppleringar. Det senare gäller främst anatomiuppsatsen, som aldrig trycktes i samtiden och som har bevarats i fragmentariskt skick – vissa kapitel saknas till exempel i den löpande följden. Det är just denna karaktär Dunér har velat förmedla genom att följa manuskriptet så nära som möjligt: »Författarens intention är inte alltid att framställa en slutgiltig färdig text, utan som det så ofta är för Swedenborg, är intentionen själva handlandet, skrivandet, tänkandet. Därför söker denna utgivning, i stället för att gissa sig till en antagen slutlig version, framvisa själva arbetsprocessen, tankens och skrivandets föränderliga rörelse, med alla sina i stunden påkomna idéer och återtagna formuleringar.» (s. 131) Jag sympatiserar med denna inställning. Alternativet att modernisera stavning och ordval samt bearbeta det oavslutade intrycket skulle göra att uppsatsen förlorade en del av sin identitet. Man kan dock diskutera vad som händer med tillgängligheten för läsare utan specialkunskaper. Ordförklaringarna underlättar givetvis en hel del, men fortfarande krävs det arbete för att ta sig igenom och förstå i synnerhet den längre anatomitexten. Det är framför allt latinet som är stötestenen. Den väg Dunér har valt är förmodligen den som med ovanstående utgångspunkt gör texten störst rättvisa, det vill säga att presentera manuskriptet så troget som möjligt och samtidigt ge läsaren nycklar i inledning, kommentarer och ordförklaringar.

Inledningen presenterar inte bara innehållet i de båda uppsatserna utan ger också en värdefull och levande inblick i Swedenborgs vetenskapliga liv. Läsaren stiftar bekantskap med de svenska kollegorna i Collegium

curiosorum, uppfinningarna i *Dædalus Hyperboreus* och diskussionerna som fördes i Bokwettsgillet (före detta Collegium curiosorum) om bland annat internationella vetenskapliga arbeten. En intressant aspekt av den samtida vetenskapliga litteraturen som är framträdande genom illustrationerna i Dunérs utgåva, men som i texten bara nämns i korthet, är bildernas funktion och betydelse för det vetenskapliga arbetet. Dunér nämner att Swedenborgs kollega medicinprofessorn Lars Roberg vid ett av Bokwettsgillet möten berättade för de andra deltagarna om de anatomiska illustrationerna i den nederländske anatomen Govard Bidloos *Anatomia hvmani corporis* från 1685. Ur detta och liknande verk skall Swedenborg ha hämtat en stor del av sin erfarenhet av människokroppens inre. Dunér skriver: »Det var genom anatomiska bilder, vilka rörde sig mot det optiska och realistiska där organen skulle ses med ögonen, inte höras genom texter, som Swedenborg såg människan.» (s. 25–27) Det är enligt Dunér tänkbart att den första svenska anatomiska läroboken, Robergs *Lijkrevnings tavlor*, även kan ha utgjort en källa för Swedenborg vid skrivandet av anatomiuppsatsen. Det finns emellertid en i detta sammanhang viktig skillnad mellan dessa verk. Robergs lärobok saknar helt bilder, till skillnad från det ovan nämnda rikt illustrerade arbetet med text av Bidloo och gravyrer efter konstnären och konstteoretikern Gérard de Lairesses teckningar av Bidloos dissektioner.

Man kan ana vilken betydelse de noggranna gravyrerna måste ha haft för koncipieringen av människokroppens anatomi och fysik. Den illustration Dunér har valt ur *Anatomia hvmani corporis* visar två skäggsiga manshuvuden. Det översta, i trekvartsprofil, har huvudsvålen nedvikt i två snibbar över ansiktet i syfte att demonstrera benhinnor och muskler. Det undre manshuvudet, frontalt avbildat, även med huvudsvålen draperad över ansiktet, har ena halvan av hjärnhinnan undanvikt så att man kan studera själva hjärnan. Båda bilderna är markerade med bokstäver som skall korrespondera mot förklarande text. Tittar man närmare på de Lairesses teckningar kan man inte låta bli att tänka på den anatomiska kroppen som ett kunskapsobjekt i termer av en bildtradition. Till detta intryck bidrar bland annat huvudenas skuggor på underlaget och de symmetriskt nedvikta snibbarna liksom den frontala avbildningen och trekvartsprofilen. I anatomiuppsatsen finns, enligt Dunér, däremot inget som talar för att Swedenborg med egna ögon skulle ha sett ett uppskuret människolik eller utfört egna dissektioner, även om

han förstas kan ha bevistat de offentliga anatomiska uppvisningarna 1716–1718 i anatomiska teatern i Uppsala. Dunérs poäng är dock att de darrande vävnaderna, kärlen och membranen först och främst fanns i Swedenborgs metaforiska tänkande.

Metaforerna är, som i Dunérs avhandling *Världsmaskinen: Emanuel Swedenborgs naturfilosofi* (2004), ett genomgående tema i beskrivningen av Swedenborgs föreställningsvärld. Redan på första sidan introducerar Dunér vågmetaforen som är påtaglig i båda Swedenborgs texter. Tremulationerna har sin motsvarighet i vågornas rörelseform, det vill säga en repetitiv, geometrisk och mekanisk rörelse upp och ned eller fram och tillbaka. En annan i de båda skrifterna framträdande metafor som Dunér pekar ut är musiken och musikinstrumentens mekanik. Swedenborg jämför membranens tremulationer, som löper ut till kraniet och benen, med instrumentkroppen och strängarna. Är strängen slak ges ingen klang. På samma sätt förhåller det sig med människokroppens hinnor. När dessa sväller av blod och lymfa löper tremulationen snabbt och människan är pigg och vaken, som den hårt spända strängen på den ljudande instrumentlådan. Membranens eller hinnornas spänning och därav tremulationens hastighet avgör enligt Swedenborg sinnes- och sjukdomstillstånd liksom passioner och rus.

Swedenborgs förklaringar av sjukdomar och sinnesstillstånd som beroende av rörelsernas art och hinnornas rätta spänning beskriver Dunér utifrån den iatromekaniska eller iatromeometriska traditionen, det vill säga föreställningar om människokroppen i mekaniska eller geometriska metaforer där det förra särskilt brukar förknippas med René Descartes' filosofi. Swedenborgs bibliotek innehöll i samtiden kända iatromekaniska arbeten, bland annat Leidenprofessorn Hermann Boerhaaves beskrivning av kroppen som en kombination av maskiner drivna av kroppsvätskor. Iatromekaniken var ett teoretiskt allmängods vid universiteten i Europa och tillämpades i Sverige av kollegan Roberg som på 1710-talet höll medicinska föreläsningar utifrån nämnde Boerhaave. Dunér kommenterar även Swedenborgs förhållande till delar av det teoretiska godset. I tremulationsuppsatsen lär Swedenborg att djur har tankar och känslor i motsats till Descartes' berömda tanklösa automater. De utbredda beskrivningarna av sinnesförmåelser genom livsandar, som återfinns hos Descartes och hos Swedenborgs nära kollega Christopher Polhem, var också någonting Swedenborg gav ett annat svar på. I anatomitexten förklaras att så

snart en darrning sprider sig från luften via andningen till nerverna, hinnorna och benen äger ett sinnesintryck rum. Upphör tremulationerna upphör också känseln, intrycken och tankarna. Livet får sin gnista av darrningarna och tremulationerna utgör ytterst skillnaden mellan det vakna och det vilande, mellan liv och död.

Sammanfattningsvis ger Dunér en utförlig presentation av Swedenborgs aktuella uppsatser och ett fylligt bilagematerial med, förutom ordförklaringar, separata textkommentarer och bibliografiska upplysningar. Det är en förtjänst i sig att publicera delvis svåråtkomligt material och än bättre att också göra det tillgängligt för läsare utan specialkunskaper. Ett plus är också bilderna av de fina träsnittvinjetterna, gravyrerna och en trycksida ur *Dædalus Hyperboreus*, liksom fotografierna av de handskrivna brevsidorna.

Sonya Petersson

Göran Nilzén, *Carl Gyllenborg. En frihetstida hattpolitiker*, Stockholm: Carlssons, 2007. (327 s.)

Biografier över frihetstidens politiska aktörer saknas i alltför hög grad. Endast ett fåtal färgstarka personligheter, som Arvid Horn och Carl Gustaf Tessin, har ägnats något större intresse i denna genre. Övriga gestalter får man i regel läsa om i kortare artiklar i *Svenskt biografiskt lexikon* och andra uppslagsverk. Till dem har hört Carl Gyllenborg, vars längsta levnadsteckning består i de tio sidor (varav en och en halv är referenser) som Sven Grauers skrev i *SBL* 1969. Situationen har nu ändrats med en omfattande biografi författad av Göran Nilzén, historiker och mångårig redaktör för just *SBL*.

Carl Gyllenborg föddes 1679 som tredje sonen i en grevlig ämbetsmannafamilj. Hans politiska karriär påbörjades 1703 då han som kommissionssekreterare skickades till det engelska hovet. Där kom han att stanna en längre tid. Efter visad duglighet i tjänsten upphöjdes Gyllenborg 1715 till svensk minister i London. Som sådan lyckades han snart hamna i farliga intriger riktade mot Georg Is dubbla utrikespolitik gentemot Sverige och han utvisades därför 1717. Hemkommen utsågs han till statssekreterare, deltog i fredskongressen på Åland 1718 och blev hovkansler 1720. Vid frihetstidens inbrott var han alltså redan en välmeriterad statsman och utnämndes 1723, vid endast 44 års ålder, till

riksråd. I detta viktiga ämbete kom han under Arvid Horns regeringstid att inta en ståndaktig oppositionsroll. Han företrädde tidigt en aktivistisk utrikespolitik – i första hand syftande på ett revanschkrig mot Ryssland – vilken stod i motsättning till Horns restriktiva politik. När missnöjet med Horn växte sig starkt vid mitten av 1730-talet kom Gyllenborgs betydelse att öka, och han ställdes i spetsen för den gruppering som sedermera kom att bli hattpartiet. År 1739 valdes han till kanslipresident och fick därmed möjlighet att styra händelserna med större kraft. Han bidrog i hög grad till Sveriges krigsförklaring mot Ryssland 1741 och kom i och med det påföljande militära fiaskot i Finland mer och mer att förlora sin ställning. Han avled 1746.

Nilzéns biografi har som syfte att skingra dunklet kring Gyllenborg. I den inledande motiveringen över bokens tillkomst – det är i sig talande att en sådan motivering ens behövs – understryker Nilzén riktigt att den främsta orsaken till att Gyllenborg hamnat i historiemedvetandets periferi är den osympatiska skildring av honom som framträder i auktoriteten Carl Gustaf Malmströms historieskrivning. Omdömen om frihetstidens statsmän hämtas i stor utsträckning fortfarande ur Malmströms monumentalverk *Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statsvälföringen 1772*, som, trots att det är ett omistligt historieverk, står för en typ av moraliserande och värderande historieskrivning typisk för det sena 1800-talet. Nilzén vill med sin bok presentera en ny bild av »vår första moderna partiledare» (s. 7) eftersom det var under hans ledning som det svenska partisystemet bildades och hans handlande fick stort inflytande på den frihetstida parlamentarismens genombrott 1739. »Gyllenborg stod i spetsen för en politik som ledde till en intressant konstitutionell utveckling, och jag tycker att det kan vara skäl nog att ägna honom en monografi», sammanfattar Nilzén (s. 9).

Huruvida boken verkligen handlar om Gyllenborg kan emellertid diskuteras. Det här är nämligen en traditionell politisk biografi som berättar mycket mer om den tid Gyllenborg levde i än om honom själv. Det är en platt skildring av en dynamisk människa – Gyllenborg var verksam på många plan utöver det politiska, och dessa delar av hans liv och personlighet får en minimal och hastig behandling – och det endimensionella framställningssättet lämnar mycket övrigt att önska. Bokens styrka ligger i stället i beskrivningarna av det frihetstida politiska livet, som Nilzén ofta briljant